

JOGI FÓRUM PUBLIKÁCIÓ

A középkori büntetőeljárás rejtelsei, helyi történetekkel fűszerezve

Szerző: dr. Bana-Nagy Adrienn

Miskolc

2017. február 15.

I. Bevezetés

Ha a boszorkány szót meghalljuk, akkor a mai napig furcsa érzéseket, borzongást kelt az emberben. Pedig már azok az idők régen elmúltak, mikor egy-egy rossz kijelentés valakinek az életébe került. De ahogy minden emberben győz a kíváncsiság a józan ész felett mióta Pandora kinyitotta a szelencét, én is érdeklődéssel hallgattam tanárom előadását a középkor misztikus történéseiről. Aztán a kíváncsiság még mélyebb utakat tört gondolataimban, és egyedül is kezembe vettem irodalmakat erről a témáról. Aztán ennek az eredménye lett ez a dolgozat. Az általános történeti rész után személyes okokból választottam a borsodi anyag feldolgozását, hiszen az ember születési és lakóhelye iránt jobban elkötelezett, mint egyéb helyek iránt. Egy joggal kapcsolatos dolgozat bevezetőjében általában a történeti előzményekről szoktak írni, de mivel ez a téma eleve jogtörténet, így most valami másról kell szólnom ebben a részben. Ezért úgy határoztam, hogy előveszem a „jó öreg” értelmező lexikonokat, és megnézem, hogy mit lehet 3-4 hasámban erről a végtelenségig kutatható témában leírni.

A Révai Nagylexikon az alábbiak szerint vázolja a boszorkány szó jelentését: „néhol boszorka (a név ősi ázsiai eredetű, ugyanegy a csuvas török bástirgán és votják buszturgán szóval), eredetileg a néphitnek ama démoni alakja, amely lidérc és szívmátra néven is ismeretes és az álomban érzett fojtogató nyomás állítólagos okozója. Később a kereszténység hitelemi s az ebbe vegyült ókori babonák révén sok egyéb megrontó tulajdonságot vett fel (az alvók vérét szívó vámpír, tejrontás, szerelmi érzék élesztése és elfojtása, méregkeverés, magzatelhajtás, stb.). A magyar B. népies fogalma a XVIII. sz. elejéig különbözött a középeurópai inkvizicionális B. fogalomtól.”¹ Az idézetet még lehetne folytatni, de akkor önmagamot ismételve érdektelen lenne a dolgozat további része.

Viszont az általános jellegű lexikon mellett egy speciálisabbat is meg kell vizsgálnunk az összehasonlítás végett. A Magyar Jogi Lexikon 5 hasámban így írja le a boszorkány szó jelentését: „A pogány vallás hitéből a kereszténységbe is átment ama démoni alakot értjük B. alatt, amely természetfölötti hatalmat nyert más emberek megkárosítására, az ördöggel kötött szerződés és czimboraság révén, s így képesítve van varázslásra és egyéb bűbajos mesterségekre. Rontó hatását fejezi ki a maleficus, és méregkeverő mesterségét jelzi a venefica szó, mint ahogy okleveleinkben

¹ Révai Nagylexikon, Budapest, 1914. III. kötet 610.old.

előfordulnak. A B.-okban való hit az egész föld kerekiségén el volt terjedve. (...) Úgy nálunk, valamint a nyugati népeknél azt tartották, hogy a strigák vagy B.-ok más embereket felemésztene. A B. különféle fajaihoz tartoztak: a jóslók, varázslók, igézők, rontók, sorsvetők, kántérolók, szemfényvesztők, lidércek, az incubók s ezek párjai a női succubák.”² Továbbá megemlíti a lexikon a boszorkányokra vonatkozó hazai jogi szabályozásokat és híres boszorkánypereket.

Összehasonlításképpen megjegyezhetjük, hogy a jogi szaklexikonban részletesebben megtalálhatjuk a számunkra fontos vonatkozásokat, de a boszorkányhit eredetének megismeréséhez nélkülözhetetlen információkat nyújt a Révai Nagylexikon is. A feldolgozás módszeréről azt mondhatnám el, hogy az általános leírásoktól indulva haladtam a különös, általam választott téma felé, ami viszont a történeti források hiányossága és a terület perekben való szegénysége miatt nem a megszokott arányokban követi egymást. A borsodi boszorkányperekkel nem sok kutató foglalkozott, valamint a külső hatások lehetséges befolyásolása miatt kevés írásos anyag maradt az utókorra, így ezen okokból kifolyólag nehéz volt a témához szükséges információkat összegyűjteni. Az általános leírás gazdagsága viszont felelteti az ilyen jellegű problémákat, és remélem azt, hogy aki elolvassa ezen dolgozatot, abban is olyan érdeklődést fog kelteni a boszorkányüldözések és perek végtelen irodalmának tárháza, hogy szívesen vesz kezébe majd erről szóló könyveket és élvezettel hallgatja a témát feldolgozó előadásokat.

II. Az európai boszorkányhit és üldözése

„Ha hirtelen vihar támadt, villámlott, menydörgött, a középkori ember rémülten keresztet vetett, hangos szóval kérte Istent és a szenteket: őrizzék el a gonosz lelkeket, amelyek a rossz időt okozzák, s ott repülnek zúgva, ártalmakat okozva a vihar szárnyain. Ha egy kisgyermek, aki az egyik napon még pirospozsgásan ott ugrált a kertben, másnap halványan, lehunyt szemmel pihegett az ágyon, halálos kórban, a család kétségbeesetten kutatta: milyen gonosz szellem rontotta meg?”³

Az előző idézet méltán mutatja meg a kora középkori felfogást, amely az akkori embertípus legfőbb jellemzője. Az ókori társadalmak rituális szertartásait a keresztény egyház megjelenése száműzte a köztudatból, de nyomait a mindennapi élet legapróbb dolgaiban is kimutathatjuk. Magában a

² Magyar Jogi Lexikon, Budapest, 1898. I. kötet 275-276. old.

³ Kulcsár Zsuzsanna: Inkvizíció és boszorkánypörök, Budapest, 1968. (továbbiakban: Kulcsár, 1968.) 127. old.

vallásban is megtalálhatjuk a nyomait, a varázslásba vetett ősi hit tovább élt, de sajátos formákat öltött. Itt is megtaláljuk éppúgy, mint más, régebbi vallásokban, a gonosz megszemélyesítését a Sátánt. Ő is hozzátartozik a keresztény valláshoz, de csak az ő külön birodalmában, a Pokolban. Viszont próbál híveket szerezni a földi halandók közül, ezek az emberek megtagadják Istent, eladják lelküket : ők a varázslók és a boszorkányok.

Éppúgy, mint az ókorban, a középkorban is büntetendő cselekménynek tekintették a kárt, bajt okozó varázslást. Az egyházi és világi hatóságok minden országban törvényt hoztak ez ellen, s időnként ki is végeztet egy-egy varázslót, boszorkányt. Az ilyesfajta perek nemegyszer politikai jellegűek voltak, rendszerint az uralkodónak valamilyen okból útjában lévő egyén szégyenletes megsemmisítését célozták. Így például az angol király boszorkánysággal vádoltja Jeanne D’Arcot, a francia nép angolelleses küzdelmének vezérét, s végül is máglyára küldi az inkvizíció útján. Nagy port vert fel ugyanebben az időben a gloucesteri hercegné pere, aki állítólag varázslással meg akarta rontani VI. Henrik angol királyt. Nyilvános bűnbánatot és száműzést mértek rá, társait pedig kivégezték.

Az egyház azonban csak a XV. Század végétől kezdett behatóbban foglalkozni a boszorkánysággal. Komoly szerepet játszott a boszorkányüldözés megindításában, de a boszorkányhit terjesztésében is VIII. Ince 1484-ben kiadott bullája (Summis desiderantes). A pápa megbízta Jacob Sprenger és Heinrich Institoris Domonkos-rendi szerzeteseket, hogy inkvizitorként járjanak el az egyes bűnökben leledzők ellen. Erre Sprenger és társa latin nyelven egy terjedelmes „tudományos” művet írt: a Malleus maleficarumot, a Boszorkánypörölyt. Ez a könyv óriási tekintélyre tett szert, valósággal bibliája lett a boszorkányhitnek és boszorkányüldözésnek. Sikerére jellemző, hogy Németországban 16 kiadást ért meg, Franciaországban 11-et; Angliában és Itáliában is kiadták.

A XV. század végétől ezrével-tízezzel pusztították Európa-szerte a boszorkányokat. Az áldozatok számának pontos megállapítása ma már lehetetlen, mert sok irat elveszett. Emellett sokszor nem is folyt szabályos per, hanem a megtévesztett, agyonijesztett babonás lakosok önhatalmúlag szabadultak meg a „gonosz varázslótól”. Példaként a Németországi üldözéseket hoznám fel, amelyek száma Európában vezető volt.

„A birodalom minden egyes tartományában folytak boszorkánypörök. Nemcsak a hatóságok, hanem a titkos törvényszék, a Fehme is tevékenyen büntette az ördög híveit. Az 540. lakosú Lindheim helység 1640-51-ben 30 boszorkányt végzett ki. A kicsiny Ingolfinben egy alkalommal 13 nőt ítélték halálra. Bambergban, amelynek fejedelme püspök volt, 5 év alatt 600-at égettek meg. Fuldában 3 év alatt 250-et, Ouedlinburgban egyetlen napon 133 szerencsétlent hurcoltak (...) vesztőhelyre.”⁴

Visszatérve a kezdeti kérdésekhez, vajon miért épp a nőket ruházta fel ilyen különleges hatalommal a középkori ember fantáziája. Már az őskorban is a nőket illette az istentisztelet és a vallási cselekmények egy bizonyos köre. Ők az orvosok, a titkos erejű gyógyfüvek főzői, szedői és ismerői, Ők ápolták, gyógyították a betegeket és bár a főpapi tisztséget a férfiak bírták, a mélyebb ihletet kívánó szertartások csaknem kizárólag a nőké volt. Így a papok mellett helyet foglal a papnő, akinek hivatala rendszerint szüzességhez és bizonyos korhatárokhöz volt kötve. A kiöregedett papnők elvesztették tisztségüket és elhagyatva, visszahúzódva az emberektől, alattomban folytatták tevékenységüket.

„Minden elmélet, mely babonából veszi eredetét, vagy olyan cselekedet, melynek magyarázatát babonás képzetekből merítik, varázslattá minősül. Így pl. azok a középkori európai tudósok, akik a fejlett mór természettudományt tanulták, a műveletlen tömeg előtt varázstudománnyal bírtak. Ahhoz tehát, hogy valamely cselekedet varázslattá váljék, nem szükséges, hogy démonok szerepeljenek benne.”⁵

A középkori keresztény felfogás habár üldözte a pogány szokásokat, mégis ő maga is sok dolgot átvett belőle. Így keletkeztek az istenítéletek, az ún. ordáliák. A középkorban sokszor használták, ha valaki súlyos vád, pl. boszorkányság vádjá alól akarta magát tisztázni. Azt tartották, hogy Isten maga avatkozik be az igazság oldalán. Ez a hit az alapja a párbajnak és a boszorkánypöröknél alkalmazott hideg- s forróvízpróbáknak is. A forró víz használatánál az üstből, melyben a víz forrt, egy gyűrűt, követ vagy egyéb tárgyat kellett a vádlottnak kiemelnie. A hidegvíz-próbánál a boszorkánysággal vádolt személy kezét-lábát keresztbe kötötték, azután meztelenül a vízbe dobták. Ha elmerült, ártatlannak nyilvánították, föltették ugyanis, hogy a víz, melyet előzetesen vallásos

⁴ Kulcsár, 1968. 143. old.

⁵ Molnár Éva: Boszorkányperek Magyarországon a XVII - XVIII. században, Budapest, 1942. (továbbiakban: Molnár, 1942.) 16. old.

szertartásokkal megszenteltek, bűnös személyt nem vesz be. Másik elgondolás szerint meg azt hitték, hogy a bűbájosok testük természetes súlyát elvesztik, éppen ezért maradnak fenn a vízen.

Bár az egyház minden kétséget kizáróan elítélte, sőt üldözte a boszorkányhitet, mint a pogányság veszedelmes maradványát: a tudatlan nép széles rétegeiben tovább élt a babonába és varázslatba vetett hit. A babona, mely a XI- XIV. századig csak az alsóbb néposztályokban élt, a következő századokban a felsőbb rétegekre is kiterjedt. A boszorkányhit végzetes gyorsasággal terjedt és óriási tömegeket tartott bűvölete alatt. Először a helyi zsinatok foglalkoztak a kérdéssel és ezek általában megújították a tilalmat a mágia és a babona minden fajtájára nézve. A kánonjog soha sem tartalmaz büntetéseket a mágia és varázslat ellen. IV. Sándor pápa megtiltotta, hogy egyházi bíróságok ilyen perekkel foglalkozzanak.

Később, a tömegjelenséggé vált varázshit mélyén, már olyan jellegű vallásos hiedelem-világ húzódott meg, melynek feltételei ellenkezetek a keresztény tanítással s szinte lappangó eretnekséget jelentettek. Ezért XII. János elrendelte a vizsgálatot ott, ahol az eretnkség gyanúja állott fenn. „ Már a XI. századtól gombamódra szaporodtak el a különböző eretnek szekták, melyekkel szemben a római egyház igen szigorúan lépett fel. III. Ince és IX. Gergely pápák keresztes háborút hirdettek e szekták ellen, melyek egyház- és államellenes tanaikkal nagy veszélyt jelentettek.”⁶

Azonban a XIII. század közepe táján változás állt be. Aquinói Szent Tamás, korának legjelesebb egyháztanítója, szembehelyezkedik az eddigi egyházi gyakorlattal. Hirdeti, hogy léteznek gonosz, ártó szellemek, démonok, akiknek módjukban áll az embereken rontásokat eszközölni, kárt okozni, sőt még a természeti erőkre is befolyással lehetnek.

Közben nagyot haladt a világ. Termelés, technika, tudomány mérföldköveket lépett előre. Recsegett-ropogott, több országban is megdőlt a feudalizmus rendszere. Így a változások következtében a boszorkányhit bátor tagadóinak szavai egyre termékenyebb talajra jutottak, egyre többen ismerték fel, hogy boszorkányok nincsenek, a varázslás nem lehetséges, hogy a betegségeknek, rossz termésnek, lavinaomlásnak természetes okai vannak.

⁶ Molnár, 1942. 18. old.

„ ... Hollandia az első, amely megszünteti e hajszát. Franciaországban már 1682-ben eltiltja a kormány a boszorkánypereket. (...) Utoljára 1745-ben gyullad ki a máglya Franciaországban. Angliában 1682-ben szűntek meg a kivégzések. (...) Skóciában utoljára 1722-ben végeztetett ki ilyen vád alapján a hatóság egy asszonyt.”⁷

III. A magyar boszorkányhit kialakulása és a boszorkányüldözés

Utazásunk 25000 évvel ezelőtt kezdődik, amikor is az emberek Európában két istent tiszteltek: a Szarvas Istent (a vadászat istene) és a Termékenységi Istent. Az ősi emberek a vadászat előtt rituálékat tartottak, aminek szerepe az állat lelkének elpusztítása volt. A Termékenységi Istent, akit nő képében ábrázoltak, fontosabbnak tartották, lévén ő jelentette számukra az emberiség fennmaradását és az állatok, illetve a Föld termékenységét is. Az emberiség fejlődése során egyre nagyobb szerepet kapott a papság. A legnagyobb ütemű fejlődés Európában tapasztalható, ahol napjainkban is fellelhetjük eredeti ősi formájában azt, amit ma boszorkányságnak nevezünk. Az ősi magyaroknál sámánnak, táltosnak nevezték a vallási vezetőt.

A kereszténység előretörése azonban háttérbe szorította ezeket a csoportokat, akik nem akarták elfogadni ezt az új vallást. Márpedig az új vallás bevezetése nehéz feladatnak bizonyult, még i.sz. 1000 körül is jócskán éltek pogányok, főleg a falvakban. A pogány szó azt jelenti, hogy puszták embere. Ha valakit pogánynak neveztek, az akkoriban egyet jelentett azzal, hogy nem városi személy, ugyanakkor nem is keresztény. A térítés eszköze volt a lelki fenyegetés. A régi hagyományok, rituálék eltörlésével próbálták rábírní az embereket a keresztény hit felvételére. Az egyház például azt gondolta, hogy az üstöt a gyermekek megfőzésére használják, melyhez fűszerként kígyót, békát, macskát kevernek. Természetesen erről szó sem volt. Az inkvizíció rosszindulata miatt terjedt el ez a tévhit és a gyógynövények népi nevei miatt, mint például macskaszem, ami a csillagvirág elnevezésére szolgált.

Magyarországon is elevenen élt a középkorban a varázslókba, boszorkányokban vetett hit, számos törvényt hoztak ellenük. „Már I. István törvényei elrendelik: aki varázslással ártott valakinek, adassék az ártalmat szenvedett félnek, s az bánjék vele tetszés e szerint. (...) I. László törvénye egy kalap alá veszi a strigákat (ezen szó alatt a boszorkányokat értették) a rossz erkölcsű nőkkel, s

⁷ Kulcsár, 1968. 183-184. old.

elrendeli , hogy a püspök ítélkezzék felettük belátása szerint.”⁸Kálmán I. törvényének 57. szakasza szintén foglalkozik a strigákkal.

A varázslással, boszorkánysággal való rontás (latin néven maleficium) bűne miatt már a XI. - XV. században is folytak pörök Magyarországon. Akit ebben első ízben találtak bűnösnek, azt pellengérre állították, de ha visszaesett bűnébe, máglyára küldték. (A legrégebbi magyarországi boszorkánypör, amiről tudunk 1565-ben Kolozsváron, Botzi Klára ellen folyt.)

A magyarországi "boszorkánypörök" kezdettől fogva nem az inkvizíció, hanem a világi hatóság, a városi, vármegyei bíróság, vagy az úriszék előtt folytak. Külön boszorkányüldözőket sosem neveztek ki, de a magyarországi papság bármilyen felekezetű volt is, kötelességének tartotta, hogy a boszorkányok után nyomozzon. Az egyházi főhatóságnak a XVI. - XVII. században felügyeleti körútján mindenütt kérdezősködni kellett, nincsenek-e a környéken boszorkányok. Ahol a világi hatóságok nem léptek fel kellő eréllyel, a papok kemény megrovásban részesítették őket. Az iskolákban - amelyek akkor teljesen papi kézben voltak - "tudományos" előadásokon tanították az ifjúságnak a boszorkányok tulajdonságait. A hazai joggyakorlat nem tekintette kivételes bűnnek a boszorkánykodást, s így nem is alkalmazott rendkívüli eszközöket, ugyanúgy járt el, mint a gyilkosságnál. (A vízpróbát néhol alkalmazták, máshol nem.) A vádlott beismerését nem tekintették szükségesnek a halálos ítélethez, és így a tortúrát többnyire nem alkalmazták olyan kíméletlen kegyetlenséggel, mint a nyugati országokban (persze hazánkban is megkínózták a vádlottakat, ha nem ismerték be önként boszorkány voltukat). A jegyzőkönyvek azonban, különösen a XVI. - XVII. században, általában nem említik a kínzást, csak a hóhér számadásaiból, s egy-egy elejtett megjegyzésből tudjuk, hogy a vallatásnál a hazai bírák is alkalmazták a csigázást, spanyolcsizmát, a létrát, a vassal való megpecsételést. Csak ritkán fordult elő, hogy a külföldi joggyakorlatnak megfelelően a vádlott sorsát vallomásától tették függővé. Ilyen esetben, ha beismerte boszorkányságát, megégették, ha állhatatosan tagadott, száműzték. Arra nincs példa Magyarországon, hogy kisgyermek került volna boszorkányság vádjával bíróság elé, de mint tanuk, sőt, mint koronatanuk gyakran szerepeltek

Nálunk a XVIII. század elején még tetemes a boszorkánypörök száma. A XVIII. századi perekben a vádak még sokkal vadabbak a korábbiaknál. Gyakran merült fel az a vád, hogy a gyanúsított a Szent Gellért hegyre jár, hogy kenőcs segítségével repülni tud, hogy "embereket megkantároz és

⁸ Kulcsár, 1968. 158. old.

nyargalászik rajtuk". Az a vád is többször felmerült, hogy a boszorkány dióhéjban, vagy szitán közlekedik a folyón. 1719-ben merült fel nálunk először a szentelt ostyával történő varázslás vádja, amely külföldön már régóta szerepelt az ilyen perekben. Később is megtaláljuk azt a vádat, hogy a gyanúsított az áldozásnál nem nyelte le az ostyát, hanem kivitte a templomból. Emlegetik a boszorkányok összejöveleteit is továbbá, vagy szélvészt, jégesőt is tudnak támasztani. Ezek a vádak szerepelnek a hírhedt szegedi boszorkányperben is.

„A boszorkánysági és bűbájossági pörökkel járó visszaélések megszorítására az első intézkedést III. Károly tette 1728. október 28-án, szegedi leiratában, Mária Terézia végleg el akarja tüntetni a szörnyű üldözéseket, ezért az 1756. évi rendeletében meghagyja, hogy az eljárás a legnagyobb óvatossággal történjék és a hozott ítéletek kihirdetésük és végrehajtásuk előtt a királyi helytartótanács útján legfelsőbb helyre terjesztessenek föl. 1758-ban elrendeli, hogy a bűbájossági és veneficiumi perekben szűnjék meg az átkos üldözés, mely a legnagyobb tudatlanságból származik. A vádlottak letartóztatása után, a bűnvádi eljárás megkezdése előtt, legfelsőbb helyre esetről esetre történt felterjesztés. 1768-ban pedig kimondja, hogy : csak a legkétségtelenebb bizonyítékok és más kapcsolatos büntettek esetében kezdessék meg a vizsgálat, mire ezek a perek lassan végkép megszűnnek.”⁹

Akár egész falvakat is elpusztítottak egy-két boszorkány miatt. Sokszor néhány gyerek vádja alapján ítélték el akár keresztény embereket is. A perek többsége politikailag is motiválva volt. Ezután a boszorkányok bujkálni kezdtek, titokban tartottak gyűléseket egy-egy tisztáson. Próbálták ápolni a hagyományokat, így végül tovább élhetett eme vallás.

Végezetül egy kicsit részletesebben, de nem teljes körűen a híres szegedi boszorkányperről ejtenék pár szót. Szeged azon részén, melyet ma Boszorkányszigetnek neveznek, 1728. július 23-án 12 boszorkányt kötöztek négyesével cölöpökhöz, majd máglyán megégették őket. Mindannyian tortúrák során mentek keresztül, mielőtt a nyilvános kivégzés sorsára jutottak. A kínvallatások mellett átestek a vízpróbán és mérlegpróbán, ahol valamennyien könnyűnek találtattak, ami az akkori hiedelem szerint egyet jelentetett azzal, hogy boszorkányok. Ha egy per ekkoriban vízpróbaig jutott, a vádlottnak nem sok reménye maradt, hogy igazát megvédje. A szegedi pörnél a boszorkánynak hitt asszonyokat kivitték az Alsó-Tiszaparra, ahol a keskenyebb és sekélyebb mederben kötelekre kötözve vízre lökték őket. Három öregasszony vízbefúlt, a többiek azonban a

⁹ Molnár, 1942. 34. old.

felszínen maradtak, ez rájuk nézve súlyos bizonyító körülmény volt. A "próba" abszurditását az mutatja, hogy a vízbefúlt asszonyok ugyanúgy máglyán végezték (nem temették el őket; máskor a vízbe merülés az ártatlanság jele volt...), mint akik túléltek a próbát, akik esetében az, hogy fennmaradtak a vízen, egyértelmű bizonyítéka, hogy a Sátánnal cimboráltak. Az életben maradtakat emellett tűvel is megszúrkálták, hogy az ördögi jegyek láthatóvá váljanak: ők úgy hitték, hogy ha a sebek nem kezdenek vérezni, az egyértelműen a boszorkányság bizonyítéka. De elég volt az is, ha valakin sátáni bélyegzőket fedeztek fel, mely lehetett akár egy nagyobb, testük "különös helyén" levő anyajegy is. (Négyen végül mégis megúszták, hiszen eredetileg 18 embert fogtak perbe Szegeden.)

A per idejében uralkodó hisztérikus hangulat közepette Szeged polgárai Kökényné Nagy Anna, az egyik legismertebb bába nevét harsogták. Kökényné a korabeli história szerint rossz természetű asszony volt, aki gyakran fenyegetőzni kezdett, ha a szülésekhez nem őt hívták. Sok haragosa volt, és mikor az ügy kipattant, sorra kerültek elő az emberek, akik "vádaskodó tanúvallomások áradatát zúditották a bába nyakába" - olvasható Tóth G. Péter írásában, mely a Rubicon történelmi folyóirat 2005. júliusi számában jelent meg. Kökényné a vallatások során sorra ismerte el bűneit, de számos más bábát is "feldobott", ahogy ezt manapság mondanánk. A vádaskodás tovább gyűrűzött és addig fajult, hogy a város tömlőcei szinte teljesen beteltek. A vallomásokból arra derült fény, hogy "a szegedi boszorkányok valóságos katonai szervezetbe tömörültek. Volt kapitányuk, hadnagyuk, strázsamesterük, zászlótartójuk, dobosuk, trombitásuk." Kiderült, hogy szervezetük tagjai Plútó, mások szerint Dromó ördöggel léptek szövetségre, aki bélyeggel jelölte meg őket, megtagadtatta velük a kereszténységet, ráadásul közösült is velük. A sátáni kapcsolatot igazolta az is, hogy hadseregről azt is megtudták: a pogány törököket szolgálta.

A vádba fogott személyek többsége szegény néprétegekből került ki, főként bábák voltak. A boszorkányper koncepciójás jellegét támasztja alá, hogy nemsokára kiderült: az ördögi szövetség kapitánya nem más, mint Szeged egykori főbírája, a 82 éves Rózsa Dániel. Ő korábban a város képviselője volt a pozsonyi országgyűléseken, és nem mellékesen Szeged egyik legvagyonosabb polgára (akinek szintén sok ellenlábasra lehetett, hiszen juhászlegényből lett főbíró). Róla "beigazolódott" a per során, hogy "társaival együtt egy akó pénzért hét esztendőért adták el a csapadékot a töröknek. A vád szerint az esőt egy zacskóba kötötte el, amit hordói alá rejtett."

Mindez azért lehetett főbenjáró bűn, mivel abban az esztendőben kora tavasz óta semmi esőzés sem volt a vidéken, és már az előző évek is aszályosak voltak.

Reizner János, Szeged egykori krónikása szerint a boszorkányüldözés idején Szegeden teljesen "felforgatott és megrendült állapotok" uralkodtak, főként a szárazság okozta feszültségek miatt. "Mindenki a veteményeket tápláló eső után áhítozott s el nem tudták képzelni, hogy miért nem nyílnak meg az ég csatornái." Az egyház a nép vallástalanságának tulajdonította a kedvezőtlen állapotokat. A rossz közhangulat miatt felerősödtek a város őslakosai és a nem sokkal korábban betelepült - rác illetve dalmata - polgárok, valamint az osztrákbárát, illetve nemzeti hagyományokat ápoló (vö: kuruc) lakosok közötti ellentétek is, ami a törököktől való félelemmel elegyedve keltett hisztériát.

IV. A büntetőeljárás részletei

1. A tanúvallomásokról

Hogyan kezdődött el egy boszorkányper? Ha valakivel kapcsolatban megindult a szóbeszéd az adott településen, az hamar a hatóságok tudomására jutott. Ez kétféle módon történhetett meg: egyrészt a hatóságok kezdeményezésére („ amikor is a helységekbe általános vizsgálatra kiküldött magasabb rangú közigazgatási tisztviselők feladataik egyikének kapták az esetlegesen ott lévő boszorkányok felderítését, ebben az esetben a helybeli előjáróknak kellett az erre vonatkozó kérdésekre válaszolniuk, akik a helyi ismeretek birtokában ezt könnyen meg is tették.”¹⁰), másrészt a lakosság bejelentései alapján (magukat a boszorkányok által megrontott emberek tettek bejelentést). A vádlottakat, mivel ilyen súlyos bűn elkövetése a feltételezett, azonnal elfogatták és a vizsgálat idejére a vármegye börtönébe zárták. A történetek bizonyítják, az elfogatás egyet jelentett a halálos ítélettel; a börtönből az út csak a máglyához vezetett.

A vád alá helyezés után megindult a „bizonyítási” eljárás, aminek legfontosabb részét a tanúk vallomásai képezték. A magyarországi boszorkánypergek gyakorlatában ugyanis az ítélethez nem volt feltétlenül szükség a vádlott - akár kínvallatással is kivett - beismerő vallomására. Így a vádlottak felett tulajdonképpen egy közvetett formában teljesedő népítélet döntött; a bírák szerepe csak annyi volt, hogy saját döntésükkel szentesítsék azt. A tanúk vallomásának felvétele a helyszínen

¹⁰ Gecsei Lajos: Tanúk és vádlottak vallomásai, Békéscsaba, 1984. (továbbiakban: Gecsei, 1984.) 9.old.

történt egy bizottság által, amiben esetenként az úriszéki jogát gyakorló uradalom képviselője is részt vett. Többnyire azonban az érdekelt helységek előljárai folytatták le a kihallgatásokat, amelyekről jegyzőkönyvet készítettek.

Az első kérdés mindig ugyanazzal a bevezető formulával indult, hogy a tanú „tudja-e, látta-e, vagy hallotta-e” mindazokat, amelyek elől a következőkben kérdezni fogják. Vagyis azt tisztázták, hogy a tanú milyen módon szerzett tudomást a terhelt vádbeli cselekedeteiről. „Ezt követően minden per minden tanújának legelőször is arról kellett nyilatkozni: szerinte a vádbeli személy boszorkánynak mondható-e, tudomása szerint űz-e valamiféle boszorkány mesterséget, majd a kérdésben határozott formában megnevezett cselekedeteiről kellett elmondania mindazt, amit tapasztalt vagy tudott. Végezetül felszólították a tanút, hogy mindezekről eskü alatt - hite szerint - tegyen vallomást.”¹¹

Összegezve a tanúvallomások mondanivalóját, megállapíthatjuk, hogy a tanúskodások alig voltak többek a fantázia kibontakoztatásánál. A képzelőerő diktálta „megállapítások” a jog azonos gondolkodású képviselői felé hangzottak el, akik emiatt a mai szemmel nézve legképtelenebbnek mondható részletekkel szemben sem éltek ellenvetéssel. Így válhatott cáfolatlan tényé és az ítélet alapjává mindaz, amit a tanúk „hitük szerint” elmondtak.

2. A vádlottak vallomásairól

Annak ellenére, hogy a gyakorlat szerint a boszorkányperekben hozott ítéletek kimondásához nem volt feltétlenül szükséges a vádlott beismerő vallomásra - és így mellőzhető lett volna a vallomástétel -, a tanúvallomások és a tárgyalási jegyzőkönyvek anyaga mellett számos - a vádlottak vallomását rögzítő - perirat is található. A vádlottak által tett vallomásokat két csoportra oszthatjuk: az önkéntes - benignum examen - és a tortúra alatt tett - torturale examen - vallomásokra.

A boszorkányperekben vádlottként szereplő személyek így meghatározott vallomástétele nem volt önkéntes. Pusztán a kínvallatás alkalmazását mellőzték és ezzel mintegy „kegyesen” lehetőséget adtak arra, hogy a vádlott önként vallja be bűneit. A beismerés ugyan - nem lévén enyhítő körülmény - nem a máglyától, hanem csak a tortúra szenvedéseitől mentette meg. Az egésznek

¹¹ Gecsei, 1984. 11. old.

végül is annyi értelme volt, hogy a vádlott önként ismerje el a boszorkányságot, tehát az ő szájából hangozzék el a boszorkány szó, de ezt egyik vádlott sem vallotta be, inkább ártatlanságáról próbálta meggyőzni a bíróságot.

Az érvényben lévő jogszabályok szerint a korabeli bűnügyekben lefolytatott eljárások során a bíróságoknak joguk volt a vallomásra bírás eszközeként a kínvallatást igénybe venni. A „Praxis Criminalis” pontosan meghatározta a tortúra különböző fokozatait és a bíróságokra volt bízva, hogy abból esetenként hányat kíván alkalmaztatni. A boszorkányperek túlnyomó részében alkalmazásra került a tortúra. Nem is annyira a beismerő vallomás kieroszakolására - a vádat már igazolták a tanúk - , hanem részben elrettentő példaként, részben a vádlott feltételezett boszorkánytársai személyének felfedezésére alkalmas eszközként.

3. Az eljárás egyéb részletei

A perek a legkülönbözőbb hatóságok előtt folytak le, a leggyakrabban szereplő megyei, úriszéki és pallosjoggal rendelkező városok bíróságain kívül találkozunk jus gladiivel nem rendelkező szenátusokkal (pl. Nagykanizsán), districtualis bíróságokkal, mint a Jászkun kerület illetékesei, sőt határozott utaslások formájában is kiviláglik, hogy a falusi bíróságoknak a falu székeinek is volt szerepe a boszorkányperekben. Találkozunk népítéletekkel is, amelyekről a hatóság felelősségre vonásáról értesülünk. Ezeknek a népítéleteknek kell látnunk a tüskét hordanék alá, vagy fát vágnék a megégetésére ma is élő szólásainkban, valamint a vízpróbákban, amelyek gyakran kerülnek elő. Ezeket váltották fel később a magistratualis vizsgálatok, amelyek egyéb bűncselekményeken kívül azt is tudakozták, hogy vannak-e boszorkányok a helységben? Ennek a XVII. század végére már kivesző eljárásnak a továbbélését viszont a tanúkihallgatások utolsó kérdésében láthatjuk - amely mindig csak azt szokta kérdezni, hogy ki tud a tanú olyan személyt, aki szintén tanúskodhatna az ügyben -, ez néha úgy módosul: kit ismer még a helységben boszorkányként?

Ha a hatóság nem is járta sorba a falvakat, számtalan módja és lehetősége nyílt arra, hogy az illetékessége alá tartozó területen elkövetett bűncselekményekről, illetve az ott él boszorkányokról tudomást szerezzen. Az utóbbiak fő oka abban rejlett, hogy a lakosság félt a boszorkányoktól, illetve jobban tartott tőlük, mint a hatóságoktól. E miatt az esetleges egyéb bűncselekmények elkövetőivel ellentétben az olyan személy, aki az ördögösség gyanújába került, vagy éppen azzal vádolták, helysége lakóinak semmiféle segítségére, támogatására nem számíthatott. Szinte

kivételes eset, amikor egy szóbeli személyt - megfogatása előtt - két bátyja kocsin átvisz éjjel a szomszéd vármegye területére. (Még itt is számolnunk kell azonban azzal az indítókkal, hogy nem annyira a testvéri szeretet, hanem inkább a családot érendő szégyen vezette őket.) Több kérvénnyel találkozunk, amelyben a földesurat, alispánt kéri, indítson vizsgálatot X vagy Y gúnús személy ügyében. Ha elrendelték, rendszerint az eljárás végéig, azaz az ítélethirdetésig tartó fogsággal járt. Találkozunk azonban az ellenkezővel is, amikor valaki ráunva a sok róla szállongó, egyre szaporodó szóbeszédre, maga kért vizsgálatot maga, nem ritkán házastársa, felesége ellen. Nem is kellett mindig a fejhez fordulni, gyakran a falusi bíróságnál vagy a legkisebb rangú uradalmi tisztnél tett panaszt a károsult az őt, családját vagy jószágát megrontó boszorkány ellen, illetve kért ily módon gyanúsított a rágalom ellen elégtételt. Alternatív boszorkányüldözési módszerként azonban sokan igénybe vették az önbíráskodást, amelynek rengeteg esete tűnik ki a perekből, az egyszerű megfenyegetésektől kezdve egészen a gyanúba vett személy megöléséig.

IV. Borsod vármegyei boszorkányperek

Természetesen Magyarország északi régiója sem maradhatott ki a boszorkányüldözésekből. Habár Borsodban nem voltak olyan perek, amelyek országos ismertségre tettek volna szert, azért nálunk is akadnak érdekes ügyek, melyek több esetben végződtek máglyára küldéssel, és viszonylag nagy számú „tanúsereg” felvonultatásával büszkélkedhet a megye törvényszéke. A megyében aránylag későn jelentkeztek a perek: „1677-ből találjuk Szendrőből özv. Kálmánczai Szabó Györgyné elleni pert”¹², mely szerint a vádlott több embert megrontott boszorkány mivoltával és némelyek a rájuk kiáltott nyavalyákban meg is haltak, büntetése azonban ismeretlen. Házasságtöréssel kapcsolatban felmerülő boszorkányság már korábban is volt, 1648. január 29-én Herczeg Katalin ügyében Kazinczy Péter bíró le is folytatta a 19 tanú meghallgatását, de az ítélet ismeretlen. 1666-ban Szánthó Benedekné esetében pedig becsületsértési ügyben indult eljárás, de itt is csak a tanúk kihallgatására került sor.

Vizsgálódásaim középpontjában 20 ismert per áll, némelyik kifejezetten boszorkányság vádjával indult el, de több esetben más bűncselekményekből kifolyólag (pl.: gyilkosság, rágalmazás, becsületsértés) kerültek a vádiratba az ördögi mesterséggel kapcsolatos kijelentések. Elsőként egy összehasonlító táblázat segítségével mutatom be a jellegzetes vonásokat:

¹² Baranyai Károly: Borsodi boszorkányperek, Miskolc, 1940. (továbbiakban: Baranyai, 1940.) 38. old.

Nem hoztak az ügyben ítéletet / ismeretlen az ítélet	8 esetben
Tortúra és máglyára küldés	4 esetben
A vádlott vallomást tett	1 esetben
Az ítélet kitiltás bizonyos helyekről	1 esetben főbüntetés, 1 másikban pedig mellékbüntetés
Az ítélet, korbácsolás, megpálcázás	4 esetben
A tárgyalás alatt a terheltet fogva tartják	1 esetben

Több esetben, habár az elkövetés helyszíne nem ez a település volt, Ónodon tartották a tárgyalást, itt folytatta le a pert a vármegye szolgabírája. Természetesen Miskolc volt az ítélezés központja, és a lakosság számából adódóan itt is folytatták le a legtöbb boszorkánypert. A források lehetséges hiányosságának tudata mellett az élmézönyben találhatjuk még Mezőcsátot és Sajóvámost is.

Időrendben tovább folytatva 1700. február 15-én három hölgy, név szerint Bartha Judit, Széplaky Judit és Kospál Dorottya perében Vác András szolgabíró folytatta le az eljárást Mezőcsáton, az ügy érdekessége pedig az, hogy ítéletében a Tripartitumra hivatkozik. 1706-ban folyt Vég Imréné Zeke Erzsébet csáti (mezőcsáti) lakos elleni per. „Ördögi cselekedetei tanúk bizonyították: ő maga is bevallotta, miért is a vármegye törvényszéke boszorkányi mivoltát megállapította: hóhér által megkínóztatni, ami tüzes fogókkal megcsípdesést jelentett, utána pedig elevenen megégettetni rendelte.”¹³ Az ügyben 12 tanút hallgattak ki, a tárgyalást Csiszár Mihály szolgabíró vezette és Mezőcsáton történt a per lefolytatása. Ez azért különleges, mert sok esetben nem az elkövetés helyén folyt az ítélezés.

1709-ben a Nemes vármegye július 29-én kelt Deliberátuma (ítélete) Tóth Istvánné Nagy Borbála és Tóth Jánosné Krasznai Zsuzsanna miskolci lakosoknak tortúráját, majd pedig elevenen megégetését rendelte el. Az ítélezést Némethy Gergely vezette, és nem kevesebb, mint 42 „alkalmas” tanú vallott ellenük. A kínzás ebben az esetben meztelen testtel túskeágyba- fektetés volt. Ugyanebben

¹³ Baranyai, 1940. 39.old.

az évben még lefolytattak egy pert Vámoson augusztus 8-án Ivocs Péterné, Kalos Pálné, Szabó Miklósné és Lovász Mátyásné ellen 34 tanú meghallgatásával, az ítélet azonban itt is ismeretlen.

1712. június 29-én zajlott Nemes Kovács György elleni gyilkossági per, amely szintén egy terjedelmes vádirat tisztázásáról szólt, viszont az ügy érdekessége az, amit már a táblázatban is megemlítettem, hogy amíg a tárgyalás lefolyt, addig a terheltet Miskolcon tartották fogva. A vármegyei ítélkezés több esetben tartott olyan eljárásokat, amelyek nem egy konkrétan megnevezett személy ellen indultak, hanem a lakosságot kérdezték ki, hogy ki tud valamiféle boszorkányságról és nevezzen meg ördögi mesterséget űzőket. 1716-ban is tartottak ilyen meghallgatást, ahol 167 tanúvallomást rögzítettek a jegyzőkönyvbe.

1723-ben Lázár Péterné Ruzska Zsófia ügyében szintén érdekes fordulatokat lelhetünk fel. A terhelt Geszten lakott, a vád most elsődlegesen a boszorkányság, több tanút is meghallgattak az eljárás során, és kuriózumként felszólították őket, hogy ha tudnak még jó tanúkat, akkor nevezzék meg őket a Sedria előtt. A változások előszelének tekinthető a döntés, hiszen már ezidőtájt Európában kezdenek eltűnni a boszorkányperek, hogy a terheltet kitiltották a vármegyéből és csak ennek megtagadása esetén küldik máglyára.

Alternatív büntetési tételnek számított a pálca és a korbács is. Schram Ferenc gyűjteményében 4 borsodi perkivonatban találunk utalást ezen büntetési tételek alkalmazására. Váradi Istvánt és fiát 100 és 50 palcára, feleségét pedig 60 korbácsütésre ítéli a bíróság, valamint kitiltják őket a városból. Kőműves Zsuzsát rágalmazásért, Kovács Zsuzsát pedig azért, mert magát táltosnak mondta ítélik 25 korbácsütésre. Béres János mások előtt vén boszorkánynak nevezte Habsi Annát, becsületsértésért a bíróság 60 pálca büntetést szabott ki rá.

Általánosságban elmondható, hogy a miskolci boszorkányok megégetése az úgynevezett Égető Páston történt, mely dűlőnek az emléke a vonatkozó régi telekjegyzőkönyvében sokáig volt olvasható. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a súlyos és halállal büntetendő, különös kognitót és eljárást igénylő cselekmények, éppen főként erre tekintettel, nem tartoztak a város ítélőszéke elé, hanem ilyenek feletti ítélkezést a megye magának tartotta fenn. Boszorkányperekben tehát az illetése bíróság, a vármegye törvényszéke ítél. Ez az illetékesség kétféle alapon nyugodott: egyrészt a cselekmény elkövetése, másrészt a vádlottak lakóhelye volt az alap. Az eljárás feljelentésre indult meg; a vádat az ügyész (fiscus) képviselte. A megyei törvényszék megtartása

előtt 15 nappal volt hirdetendő. A Sedria magistratust (tisztséget) viselőkből és laikusokból állt. Nemesek idézhettek jobbágyokat, zselléreket uraik képviselték. Az idézésnek idővel szabályszerűnek kellett lennie, mert különben az idézett nem volt köteles arra felelni. A meg nem jelenés pénzbírsággal járt. Ha a vádlott idézésre gyertyagyújtásig sem jelentkezett, el lehetett marasztalni a meg nem jelenés terhében; esetleg ha szabadlábon volt, fogházba behozatalát is el lehetett rendelni.

Tanúk nem lehettek 12, majd 14 éven aluliak; gondnokság alatti leány idősebb korában sem, erkölcsileg kifogás alá esők, súlyosabb bűncselekményben gyanúsítottak sem. Tanú akkor is megbízhatatlannak minősítetett, ha tisztességtelen nővel élt együtt. Csak tisztességes és jó előéletű tanúk bocsátattak esküre, amit hitükre mondtak. Jogunk az ügyvéd fogadását kezdettől fogva szabadnak engedte. Ha valakinek nem volt ügyvédje, de szeretne volna igénybe venni, e célból terminust kapott. A megbízást vissza lehetett vonni, ami azonban költséggel járt.

A hatóság azt is szigorúan nyilvántartotta, hogy ki gyanús a boszorkányságban, még akkor is, ha csak szóbeszéd jelölte meg ilyennek. Ennek bizonyítéka Miskolc városa által 1715. október 13-án Romonya Istvánné kérelmére kiállított Bizonyosság - levél, mely szerint a tanács bizonyítja, hogy a kérelmező boszorkánysága nem lett bebizonyítva.

V. Összegzés

A következtetést levonva az elhangzottakból megállapíthatjuk, hogy a téma sokszínűségéből adódóan még akár több száz oldalt is írhatna az ember a boszorkányperekből. A dolgozatban fellelhető táblázat összefoglalóan mutatja be a helytörténeti perek jellemzőit, hosszabb kutatás után pedig akár bővíteni is lehet egyéb értékes információkkal. Álláspontom szerint egy megye, város értékeit a levéltárának gazdagsága is mutatja, érdemes lenne többet foglalkozni az ottani adatok összegzésével, kutatásával és az utókor számára is elérhetővé tenni a modern technika segítségével. Hazánkban kevés szakember foglalkozik ennek a szerteágazó területnek a kutatásával, ösztönözni kellene a jövő kutatómunkát-végzőit, hogy mélyedjenek el ezen terület rejtelseiben. Sok segítséget nyújt az is, hogy az átlagember felé is megismerési lehetőséget nyújt a televízió egyes dokumentumfilmjeivel, valamint a Mindentudás Egyeteme című élő közvetítéseivel. Remélhetőleg a jövőben többen fogják gazdagítani a témában született publikációk tárházát.

Felhasznált irodalomjegyzék:

Baranyai Károly: Borsodi boszorkányperek, Miskolc, 1940.

Gecsei Lajos: Tanúk és vádlottak vallomásai, Békéscsaba, 1984.

Kulcsár Zsuzsanna: Inkvizíció és boszorkánypörök, Budapest, 1968.

Molnár Éva: Boszorkányperek Magyarországon a XVII - XVIII. században, Budapest, 1942.

Révai Nagylexikon, Budapest, 1914.

Magyar Jogi Lexikon, Budapest, 1898.